„Naše ruiny jsou našim domovem“: Bezdomovci, domov a sociální organizace¹

“Our Ruins are Our Home”: The Homeless, Home and Social
Organization

Ondřej Hejnal

ABSTRACT The aim of this study is to extend the contemporary Czech study of the relationship between homelessness and the concept of home. Based on more than three years of ethnographic fieldwork among the homeless in a mid-sized city, and drawing from selected aspects of the social structure and organization of the investigated group, I focus on (a) actor definition of home; (b) crucial aspects of the emic definition of home; (c) the abandoned building which some of the inhabitants consider their home; and (d) selected mechanisms of social organization within the homeless group. The scope of basic positions within the social structure is represented by an array of types ranging from submissive and aggressive solitaires, through submissive groups, to aggressive groups. Actor definitions of home include social bonds, feelings of safety, and the physical dispositions of the habitation and its equipment. Social organization refers to the formation of social bonds (sharing, gift-giving, borrowing), social hierarchization (punishment for failing to return a gift or for failing to redeem a debt, disposition toward violent behaviour), and moral economy (from sharing to stealing). The specific configuration of these aspects forms the basis of the potential of a certain space to be considered home. This interpretive framework is used to explain why some homeless actually have a home, as well as to reveal the practices conducive to the production of its absence.

KEYWORDS Homelessness, home, place, social organization and structure, moral economy

Úvod: Bezdomovectví a domov

Mají bezdomovci domov? Označení *bezdomovec* by napovídalo, že tomu tak není. Odpověď je však mnohem komplikovanější, než by se na první pohled zdálo. Jak definice bezdomovectví, tak i domova je problematická. Koncept domova odkazuje k určitému místu či prostorové imaginaci. Zahrnuje jak žitou kontextualizovanou zkušenost každodennosti spolu se specifickými praxemi, vztahy a emocemi, tak i širší význam bytí ve světě (Blunt a Dowling 2006: 2–3). Namísto představy hotového produktu se akcentuje konstruovaná, neukončená a dynamická povaha domova (Moore 2007: 145) coby dějiště sociálních interakcí (Tomas a Dittmar 1995). Domov znamená více než fyzickou strukturu. „Je výsledkem vztahu mezi materiální

Sociální studia. Katedra sociologie FSS MU, 4/2014. S. 33–49. ISSN 1214-813X.

¹ Tato stať vznikla s podporou grantu Západočeské univerzity v Plzni „Marginalita optikou marginalizovaných přístupů: Sociokulturní systém a komplementarita ‚staronových‘ analytických konceptů“ (SGS-2014-068).

dimenzí prostoru a sférou prostorové imaginace. [...] Materiální manifestace domova je neustále vytvářena každodenní sociální praxí domova, která je stejně tak neustále vytvářena prostorovou představou domova a vice versa“ (Toušek 2013: 43). Krom toho domov odkazuje ke struktuře domácnosti, vztahům mezi jejími členy, genderovým aspektům, vlastnickým právům, otázkám sociálního statusu, autonomie atd. (Saunders a Williams 1988: 81).

Bezdomovectví tudíž nemůže být jednoduše stavem bez domova (Cresswell 2004: 110–111; Moore 2007: 147), jelikož není jasné *bez jakého* domova. Jedním z aspektů bezdomovectví sice je či může být situace „bez přístřeší“, „bez střechy nad hlavou“, avšak nelze ji ztotožnit se stavem „bez domova“. Je možné cítit se „bez domova“ a zároveň mít „střechu nad hlavou“ (Blunt a Dowling 2006: 127). Naopak si lze představit situace, kdy materiální stránka obydlí ne zcela odpovídá běžným standardům bydlení, ale daný jedinec se v něm může cítit být doma (Blunt a Dowling 2006: 129; Moore 2007: 150). Kategorie *bezdomovectví* a *domov* nejsou fixní a neměnné. Jejich význam je mimo jiné dán vzájemným a v čase proměnlivým vztahem (Moore 2007: 152).

V následujících částech této stati budu problematickou kategorií „domova“ interpretovat optikou „klasických“ antropologických konceptů (zejména sociální struktury a organizace) a na základě empirických dat pocházejících z mého více než tři roky trvajícího etnografického výzkum v lokalitě středně velkého města mezi aktéry, kteří jsou zpravidla označováni (rovněž problematickou) etiketou „bezdomovci“. Témata, která se spolu s různými dílčími aspekty nerovnoměrně rozkládají na ose emická–etická (aktérská–badatelská) perspektiva, zahrnují (a) emickou (tj. aktérskou) definici domova; (b) nutné prvky emické definice domova; (c) popis opuštěné budovy, která může *v některých ohledech a za splnění určitých podmínek* odpovídat emické sociokulturní definici domova a zároveň (soudě dle empiricky zachycených výpovědí) *pro některé aktéry domovem skutečně je* (jakkoli se jedná o poměrně nevelký počet zkoumaných jedinců), a (d) vybrané mechanismy sociální hierarchie, utváření sociálních vazeb a morální ekonomii.² Základními otázkami jsou: *Mají bezdomovci domov? Jaká je aktérská definice domova? Kteří bezdomovci a proč mají či nemají domov? Jaké praxe se na tom podílejí?*

V nedávné době se interpretací „domova“ mezi bezdomovci zabývali Ladislav Toušek (2013) a Petr Vašát (2012a), přičemž dospěli k vzájemně protichůdným výkladům. Předkládaná studie na tyto dvě analýzy *v určitém smyslu*, který bude na příslušném místě popsán, navazuje. Propojení určitého typu materiální stránky obydlí a zmíněných aspektů sociální organizace bezdomovců vytváří *potenciál* pro vnímání určitého místa coby domova. Model prezentovaný v této stati coby *další možná interpretace* daného tématu vysvětluje, proč někteří bezdomovci „mají domov“, a zároveň popisuje praxe, které se spolupodílí na jeho (aktéry pociťované a deklarované) absenci.

² Ve studii bude termín „morální ekonomie“ používán coby soubor relevantních prvků (byť analyticky oddělených) sociální struktury (tj. standardizovaných pozic v rámci skupiny), sociální organizace (tj. ustálených postupů) a (výhradně) ideační kultury (tj. úroveň emických představ, např. „pravidla“ při rozdělování zdrojů), které se pojí s (re)produkcí a (re)distribucí zdrojů či obecněji se subsistenčními praktikami (srov. Browne 2009: 11–12; Fassin 2012: 10).

Metodologie

Etnografickým výzkumem bezdomovectví v lokalitě středně velkého města se zabývám od října 2010. Hlavním metodologickým principem je tzv. trychtýřový přístup (Agar 1980; Burzová 2010: 12; Lupták 2011: 90–91), který odkazuje k vědomému využívání veškerého dostupného materiálu, ať už je jakékoli povahy, a propojuje konstrukci dat (Bernard et al. 1986) s jejich neustálou interpretací (Okely 1994). Seznámil jsem se s 82 aktéry a zhruba 20 z nich považuji za klíčové informátory (srov. Toušek 2012: 53, 60–61). Zkoumaný soubor zahrnuje jedince nocující „na ulici“ (22), v opuštěných budovách (39) a osoby přespávající v jiném (byť stále spíše méně konvenčním) typu bydlení jako například noclehárna či ubytovna (21). Tato kategorizace dle formy bydlení vychází z dlouhodobější perspektivy, tj. odráží dlouhodobou preferenci a adaptaci daných aktérů.

Primárně využívám aktivního zúčastněného pozorování (Spradley 1980: 60–61) bezdomovců, tj. participuji na každodenní praxi zkoumaných aktérů (bližší viz Hejnal a Lupták 2013a; Hejnal 2012). Strukturoval jsem ho dle metodologické konstrukce sociální situace, resp. sítě sociálních situací (Hejnal 2012: 145–146; Spradley 1980: 39–44). Každá zkoumaná situace je identifikována třemi základními atributy: místem, aktéry a aktivitami (popř. časem). Antropolog se vždy nachází v určité části (v mém případě urbánního) prostoru s konkrétními aktéry, přičemž pozoruje a/nebo participuje na určitých aktivitách. Tyto sociální situace lze navzájem propojovat na základě podobnosti jejich atributů, tj. míst, aktérů či aktivit (Spradley 1980: 42–45). V lokalitě středně velkého města jsem s bezdomovci strávil 69 výzkumných dnů, konkrétně 396 hodin. Průměrná hodinová dotace na jeden den čítá přibližně šest hodin. Z každého dne jsem zapsal záznam do svého terénního deníku, jehož délka v současnosti činí přibližně 1100 normostran. Záznamy zahrnují geografickou a časovou identifikaci, detailní popis každodenních i mimořádných praktik, úplný seznam konverzačních témat a téměř doslovný přepis významných rozhovorů mezi/s bezdomovci. Krom toho jsem strávil tři dny (dvě noci) se svými klíčovými informátory, kdy jsem přespával v opuštěné budově, jejímuž detailnímu popisu se budu věnovat v příslušných částech studie.

Zpočátku výzkumu jsem s 12 bezdomovci provedl polostrukturované rozhovory (tj. kolem 45 hodin). Scénář rozhovoru zahrnoval okruhy týkající se percepce kategorie „bezdomovec“, příčiny vedoucí k životu na ulici, konkrétní důvody ztráty bytu/domu, současný způsob nocování, ne/udržování rodinných či jiných sociálních vazeb, problematiky ne/zaměstnanosti a forem subsistence, zkušeností s totálními institucemi či sociálními službami a otázky vztahující se ke zdraví respondenta (srov. Toušek 2012: 66).

Všechna data jsem nahrál do programu pro kvalitativní textuální a audio/vizuální analýzu MAXQDA (Hejnal a Lupták 2013b; Kuckartz a Sharp 2011; Mertl a Hejnal 2013; Schönfelder 2011), který umožňuje hierarchicky kódovat obsáhlé soubory dat a vyvolávat kódované segmenty textů. Celý datový korpus jsem analyzoval pomocí dvou vzájemně propojených procedur. Polostrukturované rozhovory jsem analyzoval pomocí *otevřeného a axiálního kódování* (Berg 2001: 164; Bernard 2006: 493; Bernard et al. 1986: 88; Charmaz 2008; Strauss a Corbin 1999). Po počátečním otevřeném (často in-vivo) kódování, kdy jsem se zabýval „označováním a kategorizací pojmů pomocí pečlivého studia údajů“ (Strauss a Corbin 1999: 43), jsem kodoval axiálně, kdy jsou údaje „znovu uspořádány novým

způsobem, prostřednictvím vytváření spojení mezi kategoriemi“ (Strauss a Corbin 1999: 70). Tímto způsobem jsem došel k aktérské definici domova.

Na data z aktivního zúčastněného pozorování jsem aplikoval *komponentní analýzu* J. Spradleyho (1970: 272, 1980: 130–139). Na základě mechanismů sociální hierarchie, utváření sociálních vazeb a morální ekonomie jsem identifikoval několik typů jednotek sociální struktury (viz Diagram 1), k nimž jsem přiřadil relevantní atributy domova získané z předchozí procedury (viz Tabulka 2). Ty můžeme nazvat dimenzemi kontrastu, jelikož diferencují typy jednotek sociální struktury. Sociální organizací míním činný aspekt sociální struktury, tj. mechanismy, které z nehybného vzájemně propojeného souboru standardizovaných jednotek a vztahů (Radcliffe-Brown 1935, 1940) utváří dynamický celek (Firth 1954, 1955). V kontextu stávající studie jsou jednotkami sociální struktury typy bezdomovců (např. submisivní solitér, dominantní skupinka atd.) a jejich vztahy (např. součást solidární sítě), kdežto sociální organizace odkazuje k určitým typologizovaným praxím (např. trestání, darování, půjčování atd.). Propojení atributů aktérské definice domova a vybraných prvků sociální struktury/organizace umožňuje zodpovědět výše zmíněné otázky o vztahu domova a bezdomovectví.

Etnografický výzkum vztahu bezdomovectví/domova v ČR

V kontextu etnografického výzkumu v České republice, konkrétně v Plzni, se pojetím domova u bezdomovců v nedávné době zabývali Petr Vašát (2012a: 251–252) a Ladislav Toušek (2013: 41–48), přičemž dospěli k různým závěrům.³ Jejich protichůdné výklady odpovídají (mimo jiné) preferenci různých teorií, popř. aplikaci teorií totožných, ale různě interpretovaných či použitých pro zodpovězení odlišných otázek. Jinými slovy, obě teze se liší, protože ani teorie, které je podkládají (umožňují), bezesporu nejsou identické. *Návazností* na jejich teze, které v následujících kapitolách plní úlohu více či méně zjednodušených „referenčních bodů“ pro vlastní výklad (protikladnost je k tomuto účelu velmi vhodná), míním (a) *vztah* k jejich *výsledným* interpretacím ve formě několika krátkých tvrzení, s nimiž by souhlasili, resp. skutečně souhlasili, (b) za současného *odvržení (pozitivistického) předpokladu, že jedna z tezí musí být „pravdivá“*.⁴

³ Krom textů těchto badatelů se problematika domova objevila (byť jako marginální poznámka) ve studii Petra Holpucha: „Henry pro označení místa [pod mostem], kam se vrací, dokonce mimoděčně použil výraz ‚domov‘“ (Holpuch 2011). Nicméně běžné sousloví „jdu domů“ nelze považovat za indikátor aktérské představy daného místa coby domova (Toušek 2013: 46–47).

⁴ Jak jsem již poznamenal, Vašát a Toušek dospěli k velmi odlišnému porozumění danému fenoménu. Zodpovězení otázky o ne/přítomnosti domova mezi bezdomovci je totiž u Touška a Vašáta ukotveno v různých teoretických propozicích. Jejich teze, třebaže protichůdné, vždy zapadají do příslušné autorovy mozaiky. Posuzovat jednu interpretaci (tezi) jako takovou poukazem k druhé nemá smysl. Moje odpověď na základní výzkumnou otázku je, s nadsázkou řečeno, (někteří někdy) ano i (někteří někdy) ne. To však nemá nic společného s hodnocením nebo dokonce pokusem o falzifikaci jejich konkurenčních výkladů. Až bude předložena interpretace založená na jedné ze zmíněných konceptualizací, vykládající problematiku absence/presence domova mezi bezdomovci výrazně odlišným způsobem než původní autor, může přijít na řadu polemika. Poněvadž jsem si

Toušek, čerpající z teorií či konceptualizací urbánní antropologie, antropologie města a humánní geografie, tvrdí, že kategorii domova nelze pro definici bezdomovecké skupiny použít (srov. též Glasser a Bridgman 1999: 3–4; Toušek 2009: 16), protože nelze jednoznačně (normativně) určit, jaké vlastnosti domov v obecné rovině má.

Z tohoto důvodu [...] je populace bezdomovců obyčejně vymezena a chápána dle způsobů *bydlení*, resp. ne-bydlení, nikoli dle toho, zda daná osoba má či nemá domov; domov totiž není pouze kategorií místa jakožto určitého sociálního prostoru, na rozdíl o[d] bydlení, ale je i místem subjektivně emocionálním, jehož význam a lokace se mění dle kontextu a reference aktéra. (Toušek 2013: 18, kurzíva původní)

Problematika absence/přítomnosti domova se v jeho pojetí přesouvá do polohy empirické otázky. Odpověď na ni je poměrně jednoznačná.

Většina mých respondentů a informátorů při přímé otázce v dotazníkovém šetření [...] i provedených rozhovorech odpověděla, že domov nemají, a to bez ohledu na to, zda se jednalo o ty, kteří byli tzv. na ulici, přespávali v noclehárně nebo byli ubytováni v azylových domech. (Toušek 2013: 44)

Kategoričtěji řečeno, bezdomovecká „populace z podstaty své sociální i prostorové pozice nemá k dispozici prostor, který by bylo možno jak z aktérské (*emic*), tak z vnější (*etic*) pozice označit za domov, resp. za bydlení“ (Toušek 2013: 49, kurzíva původní).

Vašát, analyzující zkoumané aktéry z pozic vlastního relačního konceptu „třídy nejchudších“ (výrazně ovlivněného teorií Pierra Bourdieuho a některými přístupy urbánní geografie a antropologie), přistupuje k dané problematice domova a bezdomovectví poněkud radikálněji.

Všechny definice bezdomovectví sdílejí, ať již implicitně či explicitně, jeden společný předpoklad: domov = fyzická struktura. [...] [P]odle tohoto předpokladu [je] daný vztah založen na ne/prezenci určité formy příbytku (domu, bytu apod.). Důvodem toho je *normativní* charakter jak samotného pojmu bezdomovec, tak i pojmu a představy domova obecně. Klíčovou úlohu v ustanovování normativního charakteru ve společnosti dichotomicky pojímaného vztahu domov-bezdomovec sehrávají ideologie. Ideologie redukovat význam pojmu domov na pouhou fyzickou strukturu. (Vašát 2012a: 251, kurzíva původní)

Jakkoli je problematické tvrdit, že *všechny definice* bezdomovectví stojí na zmíněném předpokladu (např. předchozí Touškova evidentně nikoli), autor se patrně snažil zdůraznit, že hovoří-li se o bezdomovectví (a je otázka, jaká diskurzivní pole měl na mysli), akcentuje se spíše domov coby určitá matérie (tj. víceméně Touškovo bydlení), zatímco u majority se objevuje pluralita různých sfér domova (např. materiální, emocionální, sociální atd.).⁵

takový cíl nevytkl, budu se dále věnovat vlastnímu – odlišnému, alternativnímu a k celku jiné teorie směřujícímu – výkladu.

⁵ Ilja Hradecký a kolektiv (2007: 11) kupříkladu tvrdí, že domov obsahuje tři domény: (a) fyzickou (obydli), (b) sociální (společenské vztahy) a (c) právní (jistota užívání / právní nárok). Je tedy otázka, jestli spadá do Vašátových *všech* definic. Na druhou stranu Hradecký příliš nedodržuje

Na základě těchto souvislostí je proto pojem bezdomovec zcela nesmyslný a funguje jako forma symbolického násilí. Každý člověk totiž nějakým způsobem konstruuje svou představu domova, ale jen část těchto představ je kompatibilní s konvencemi dané společnosti. Mnohem přesnější by tedy byl pojem: *lidé bez konvenčního domova*. (Vašát 2012a: 251–252; srov. též Watson a Austerberry 1986)

Možnost aplikace Bourdieuho konceptu symbolického násilí (např. Bourdieu 1979: 80, 1991: 167–168, 1998: 149) připouští, byť na krátký okamžik, i Toušek (2013: 46–17). Oba badatelé se však, jak vidno, rozcházejí v souvisejících otázkách normativního charakteru pojmu domov a přítomnosti/absence domova u bezdomovců.

Vzhledem k nepřevoditelnosti všech tří konceptuálních aparátů nebudu předkládat přesnější, ostřejší, „skutečnější“ odraz dění „tam venku“ ani vytvářet seznam pozitiv zmíněných přístupů, ale *rozšiřovat pole možných interpretací*, resp. odpovědi na obdobné výzkumné otázky, např.: Mají bezdomovci (a/nebo „bezdomovci“) domov? Na rozdíl od Touškova rázného nesouhlasu a Vašátova předpokladu mnohosti různých domovů (srov. též Spradley 1970: 77) coby rezistentních heterotopií, které pro bezdomovce představují „nejen prostor *jejich domova*, ale jejich osazenstvo pojímá samo sebe coby rodinu“ (Vašát 2012b: 144, kurzíva vlastní), se domnívám, že je nutné se detailněji zaměřit na různé podmínky a aspekty bezdomovectví, které mají vliv na výslednou odpověď. Ať už jsou příčiny jakékoli (např. symbolické násilí), většina mých informátorů sdílí velmi podobnou představu toho, co je domov, resp. jaké jsou jeho základní atributy, které se (pravděpodobně) příliš neliší od onoho konvenčního pojetí. Na druhou stranu předpoklad úplné absence jakéhokoli domova mezi bezdomovci je (přinejmenším v lokalitě mého výzkumu) empiricky neobhajitelný. Netvrdím, že počet „bezdomovců s domovem“ je závažný; v mém případě jsou to čtyři aktéři. Jak jsem však v úvodu podotkl, jsem přesvědčen, že spojení určitého typu obydlí a některých mechanismů sociální organizace bezdomovců vytváří *potenciál* pro vnímání daného místa jako domova.

Aktéřská definice domova

Hlavní rysy aktéřského bezdomoveckého pojetí domova se pravděpodobně příliš neliší od představ ne-bezdomovecké populace. V žádném případě nelze domov považovat pouze za materiální/fyzickou strukturu. Touškův výzkum ukazuje, že nutnými podmínkami proměny daného místa v domov jsou rovněž přítomnost blízkých lidí (nejčastěji rodiny nebo přátel), stabilní a obhajitelný vztah k tomuto místu (např. soukromé vlastnictví) a bezpečí (Toušek 2013: 44–46). Výzkum, z něhož čerpá tato studie, dochází k podobným závěrům.

Vyjma určité vybavenosti nocležiště (teplo, elektřina, hygienické zařízení atd.) aktéři akcentují rodinné či jiné silnější sociální vztahy, stálost či bezpečné zázemí: „No, prostě chtěl bych mít jednou tu *rodinu, zateplenou byt*, třeba dvě *děti* k tomu, práci normální, auto, všechno takhle“ (Zdeněk, 8. 11. 2010) či „Domov je *teplý krb, zázemí, rodina* a tak dále“ (Janko, 15. 11. 2010). Následující citace shrnuje základní aspekty, které aktéři s domovem spojují.

vlastní vymezení, když píše, že „[j]ako domov vnímají lidé ze SW [tzv. streetworku, tj. na ulici] své obydlí [...], i když jsou to jen stany a jejich okolí“ (Hradecký 2006: 12). Těžko lze hovořit o jistotě užívání a/nebo právním nároku ve vztahu k tomuto typu bydlení.

Pro mě je domov, když mam kam přijít. [...] Domov je pro mě *místnost*, do který já přijdu, buď tam budu sám, nebo tam budu třeba s nějakou *přítečkyní*, s *kamarádama*. A vim, že tam můžu kdykoliv přijít a můžu se *spolehnout*, že když tam přijdu, tak tam mam jídlo, todlecto, todle. [...] Pro mě je domov *rodina*, to zaprvý, *děti* a *byť jako normální*, co má normální člověk – voda, elektřina, plyn. To je pro mě taky domov. Že vim, že ráno odtamtad' odejdu v šest hodin do práce, ve čtyry odpoledne přijdu z práce, budu tam mít *někoho*, s *kým si budu moct povídat*. To je taky domov. (Ritchie, 8. 11. 2010)

V tomto ohledu většina bezdomovců domov nemá, resp. jejich současné nocležiště neodpovídá aktérské definici domova. Na druhou stranu existují jedinci, kteří místo, kde nocují, za domov považují. Cílem následujících řádků je optikou sociální struktury/organizace bezdomovecké skupiny vysvětlit, proč tomu tak je, a zároveň poukázat na mechanismy, které pomáhají spoluvytvářet pocit domova či jeho absence.

Co ne/může být domovem bezdomovců?

Nutnou, nikoli však jedinou, podmínkou vnímání určitého místa coby domova je jeho specifické materiální vzezření (srov. Toušek 2013: 46). Zjednodušeně řečeno: čtyři stěny, strop, dveře a minimálně jedno funkční okno. Zkoumaný výsek bezdomovců v lokalitě středně velkého města přespává/přebývá v různých typech nocležišť: kontejnery, různé plechové boudy, mobilní WC, místnost s bankomatem, nádražní budova (popř. odstavené vagóny), park či menší parčíky nebo obecně opuštěné budovy. Potenciál vytváření domova je přítomen pouze v případě některých opuštěných budov. Ostatní příbytky nesplňují výše zmíněné materiální podmínky a/nebo jsou v rozporu s atributy aktérského pojetí domova jako stabilita obhajitelného vztahu k místu – „sice ten majitel mi to dovolil, ale teď už zase dělal nějaký divadla“ (Klokán, 27. 11. 2010) –, pocit bezpečí – „v tom parku to stojí za zdrávas královna, tam se scházej tajhlety feřáci, a to není dobrý“ (Eliška, 12. 11. 2010) – a silnější sociální vazby s ostatními členy skupiny či domácnosti. Krom toho jsou z některých míst pravidelně vykazováni městskou policií (Hejnal 2013a). Jediným objektem, který v určitých případech může souznít jak s materiálními požadavky, tak i s aktérskou definicí domova, je opuštěná budova, bezdomovci nazývaná „Hilton“. Čtyři informátoři, jejichž základní charakteristiky (rozvedené v následující kapitole) jsou uvedeny v Tabulce 1, tvrdili, že ho považují anebo považovali za domov.

Tabulka 1: Charakteristiky aktérů, pro něž je (byl) Hilton domovem (s datací výpovědi)

Aktér	Rok	Věk	Vzdělání	„Na ulici“	Vězení	Současné místo
Slávek	2013	34	Středoškolské	168 měsíců	Ne	Hilton
Matěj	2011	29	Základní	66 měsíců	Ne	Neznámé
Zbyněk	2011	26	Základní	79 měsíců	Ne	Neznámé
Lukáš	2011	30	Vyučený	2 měsíce	Ne	Hilton a veřejný prostor

Pozn.: Hodnoty se vztahují k době zachycení výpovědi. Dva aktéři se v lokalitě již nevyskytují a jejich momentální forma příbytku není žádnému informátorovi známa.

Hilton: Ruina, místo, domov

Ve své předchozí studii jsem se na základě trialectického modelu prostorovosti Edwarda W. Soji (1999) a empiricky založeného konceptu heterotopie ve Vašátově studii (2012a) věnoval sociální reprodukci objektu. Konkrétně jsem analyzoval tři sféry Hiltonu: (1) historický a fyzický popis areálu; (2) reprezentace objektu stran institucionálních/dominantních aktérů (zahrnující lokální politiky, úředníky, městskou policii a lokální média) a (3) objekt jakožto heterotopie Hilton (Hejnal 2013b). S ohledem na cíle stávající studie zdůrazním jen některé relevantní aspekty.⁶

Areálu dominuje obytná třípodlažní budova, v níž většina bezdomovců přebývá. Dolní (přízemní) patro hlavní budovy není koncipováno jako obytná část, přestože v něm někteří lidé přespávají. Druhé patro bylo spojené s dolními dvěma železnými schody. Nachází se v něm obytná část. Jednotlivé (oproti výrazně znečištěnému areálu jako celku) víceméně čisté pokoje jsou situovány podél hlavní chodby. Některé místnosti se již nedají obývat. Staly se z nich jakési obrovské kontejnery na odpad, popř. záchody. Třetí patro již prakticky neexistuje. Zůstaly z něj jen části obvodového zdiva s okny. Počet bezdomovců na Hiltonu je poměrně nestálý. Pohybuje se v rozmezí 10 až 60 jedinců.

Hilton je institucionálními aktéry popisován jako kontroverzní, nevzhledný, problémový a odstrašující areál v havarijním a dezolátním stavu, popř. jako „trn v oku obyvatel města“, „strašák či ostuda pro celé město“ anebo „hrůzné místo“ či právě „fekální dvůr“ (srov. Hejnal 2013d). Typický obyvatel objektu je dle mediálních sdělení a provedených rozhovorů s institucionálními aktéry „klientem represe“ (Starosta, 15. 8. 2012): alkoholik, narkoman, nepřizpůsobivý občan, kriminální živel, pochybná existence s pestrými kriminální minulostí, popř. parazit na společnosti, který si bezdomovectví vybral jako styl života (Zastupitel, 16. 8. 2012). Těmito diskurzivními prostředky je produkován zvýšený strach z (více či méně domnělé) bezdomovecké kriminality, která zpětně legitimizuje policejní kontroly (srov. Lupták et al. 2013). Ty obvykle probíhají bez problémů: „Všichni aktéři razí [tj. bezdomovci i policisté] se naučili své role a nemají důvod improvizovat“ (Hejnal 2013b: 255).

Primární členění bezdomovců v rámci Hiltonu odpovídá patrovým dispozicím obytné budovy. V přízemní části přespává hrstka lidí, která si drží od ostatních určitý odstup. V druhém, obytném patře se bezdomovci člení dle jednotlivých pokojů. Nejčastěji v nich žijí dva až tři jedinci, kteří k sobě mají nejbližší a udržují nejsilnější vazby. Napříč pokoji vazby slábnou, stále však zůstávají poměrně silné. Lidé si půjčují předměty, nástroje a další věci denní potřeby (např. hrnce, nářadí, spacáky atd.), popř. se jimi mohou obdarovávat. Interiér pokojů kontrastuje se znečištěným okolím hlavní budovy. Standardně se v nich nachází postel, resp. postele, stůl či skříňka a prostor, kam se odkládá staré oblečení. Stěny jsou buďto polepeny plakáty, pobity hřebíky, na nichž je další oblečení či nejrůznější nástroje, anebo popsány citáty. Některé pokoje lze uzavřít pomocí řetězu a visacího zámku, jiné pouze zevnitř přibouchnout, zbylé mají místo dveří závěs.

Životy bezdomovců, předtím než se usídlili na Hiltonu, byly utvářeny poměrně odlišnými způsoby. Nicméně objevují se u nich podobné momenty: rodinné neshody či úmrtí

⁶ Některé části tohoto oddílu jsou aktualizovanými verzemi příslušných pasáží zmíněné studie (Hejnal 2013b).

v rodině, drogová závislost či závislost na alkoholu (mnohem častěji je však závislost na určité látce spíše důsledkem bezdomovectví, nikoli příčinou), ztráta zaměstnání či krach vlastní firmy, pobyt ve vězení, zdravotní problémy či odmítnutí představy o „správném životním stylu“ (mít legální zaměstnání, každý den vstávat do práce, pít alkohol s mírou atd.) coby specifická rétorická figura. Lukáš (22. 6. 2011) například odpověděl na otázku, proč je na ulici, následovně: „Baví mě to. Nemam žádný starosti, víš jak, nic. Nikdo mi neříká, v kolik mam přijít domu, co mam dělat. Můžu přijít úplně vožralej po čtyrech.“ Dobrovolnost rozhodnutí se pro „bezdomovecký způsob života“ vyjádřil explicitně Slávek (26. 7. 2012): „Ještě ti řeknu jednu věc, většina z nás, my jsme si to vybrali prostě, my jsme si vybrali tady ten způsob života. Víceméně jsme si to sami takhle vybrali.“ Ovšem v případech obdobných tvrzení se pravděpodobně jedná o důsledek bezdomovectví, nikoli popis jeho příčin.⁷

Zároveň je třeba s ohledem na Hilton zmínit faktor času. V roce 2012 žily zhruba tři čtvrtiny (absolutně 31) mých informátorů na Hiltonu. Na životě objektu se nejvíce podíleli lidé spadající do věkové kategorie 21 až 50 let. Přibližně polovina z nich měla základní vzdělání, 14 informátorů se vyučilo a dva měli ukončenou střední školu s maturitou. Zhruba čtyři pětiny obyvatel Hiltonu tvořili muži a každý čtvrtý měl zkušenost s vězením (většinou kvůli krádežím či neplacení výživného). Typickým obyvatelem Hiltonu byl muž mezi 21–50 lety se základním vzděláním. Ve druhé polovině roku 2013 zbývá šest obyvatel. V současnosti se počet obyvatel opět zvyšuje. Krom sezonních výkyvů spjatých s ročními obdobími hraje roli řada okolností, jejichž popis by přesahoval možnosti této studie (např. nárůst míst v ubytovnách, podmínky v jiných nelegálně osídlených místech, aktivita trestně-právního aparátu, dlouhodobá „práce na černo“ atd.).

Čtyři zmínění aktéři, kteří Hilton považují nebo považovali za domov, nemají (vyjma absentující zkušenosti s pobytem ve vězení) příliš společného. Slávek a Matěj měli v určitém období blízko k pražské drogové scéně, kde byli součástí menší kooperující skupiny. Součástí jedné ze skupinek se stali i ve zkoumané lokalitě. Pravidelně užívají pouze alkoholické nápoje. Slávek udržuje kontakt s rodiči a se sestrou, kteří do jisté míry tolerují (některá jim známá) specifika života „na ulici“. Lukáš se s rodinou nestýká, ale nemá k ní negativní vztah. Oproti tomu Matěj popisuje svou rodinu velmi negativně a znovunavázání kontaktů považuje za absurdní. V případě Zbyňka je návrat k rodině v zásadě nemožný – matka je již po smrti a otcem byl v jeho sedmnácti letech vyhozen ze společného bytu. Po několika letech, kdy vystřídal řadu ubytoven a zaměstnání v různých částech České republiky, se usídlil ve zkoumané lokalitě, kde kooperoval v rámci jedné skupinky, nejčastěji však v páru s Ritchiem (45 let). Na rozdíl od Slávka, Matěje a Lukáše neužívá pravidelně ani drogy, ani alkohol. Slávek s Matějem pijí v současnosti několik litrů bílého vína denně. Matěj si čas od času jezdí na zhruba týden do Prahy „připomenout dřívější časy“ (tj. užívat pervitin). Slávek je „čistý“ (tj. nebere žádné tzv. tvrdé drogy) už několik let. Lukáš užívá pouze alkohol, byť v nepoměrně

⁷ Podobná tvrzení – stejně tak i ta, která se dovolávají opaku, tj. určitého „lidového strukturálního determinismu“ – je však třeba spíše vysvětlit, nikoli brát za samotná vysvětlení, resp. za určitou danost, kterou je nutné přijmout jako „fakt“ (srov. Růžička 2011). Bezdomovectví není čistě dobrovolným aktem ani pouhým důsledkem fungování nadindividuálních struktur. Tyto aspekty však ponechávám stranou.

menší míře než Slávek nebo Matěj. Charakteristikou (byť i zde existují rozdíly) všech čtyř aktérů, která však sama o sobě není příliš relevantní pro analyzované téma, je subsistence orientovaná na sběr papíru, vratných lahví a železa. Jejich typický den (jeden konkrétní byl detailně popsán v mé předchozí studii [Hejnal 2012]) zahrnuje obstarávání peněz právě touto formou obživy v rámci svých skupinek a s výjimkou Zbyňka i jejich společné propití.

Sociální organizace na Hiltonu: Hierarchie, sociální vazby a morální ekonomie

Předchozí oddíl měl z různých perspektiv stručně představit Hilton coby součást urbánního prostoru a základní charakteristiky jeho obyvatel. Zároveň se v něm objevily prvky, které do jisté míry ovlivňují, zdali je Hilton vnímán jako domov, či nikoli. Zdaleka ne všichni obyvatelé Hiltonu ho považují za domov, avšak určitý *potenciál* pro takovouto percepci se utváří v návaznosti na (bezdomoveckou) sociální organizaci, zahrnující tři vzájemně propojené komponenty – hierarchii, sociální vazby a morální ekonomii.

V nedávné době představil koncept morální ekonomie Vašát (2013). Dle něho je bezdomovecká morálka charakteristická ambivalencí, resp. dvěma protichůdnými představami: (1) „sme na jedné lodi“ (sdílení) a (2) „tady se takhle otočíš a nemáš nic“ (krádeže mezi aktéry).

První zmíněná představa [...] vyjadřuje Bourdieuho „oficiální pravidlo“, na základě kterého by se měla – a často to tak skutečně i je – odvíjet aktérská každodennost. Rovina druhá (tj. „tady se takhle otočíš a nemáš nic“) nicméně odráží rovinu „profitovou“, ve které dávají aktéři přednost vidině aktuálního, resp. s „bezprostřední budoucností“ (srov. Vašát 2014) spojeného zisku před morálním ideálem a „dobrymi vztahy“ obecně. [...] Jinými slovy: dvě roviny tvoří dvě strany téže mince, přičemž obě tvoří stejnou součást téže morálky. (Vašát 2013: 434)

Jakkoli v obecné rovině s Vašátem souhlasím, domnívám se, že je nutné do tohoto modelu zahrnout i prvky vytváření sociální hierarchie a sociálních vazeb, které spolurozhodují o příklonu k dané straně téže mince.

Bezdomovecká skupina rozhodně není homogenní.⁸ Primární členění lze rozložit pomocí dvou os, znázorněných v Diagramu 1: (a) jedinec/skupinky a (b) vysoká/nízká pozice v sociální hierarchii. První osa rozmisťuje bezdomovce na základě počtu jejich vzájemných sociálních vazeb, odvozených od množství času stráveného pospolu a participace na získávání zdrojů. Na levé straně jsou relativně samostatní bezdomovci (nazýváme je „solitéři“), kdežto na pravé jsou relativně stabilní sociální skupinky (zpravidla nepřesahující pět členů). Pro tyto skupinky je charakteristické sdílení zdrojů (byť nikoli vždy a všeho), jelikož spolupracují na jejich získávání. „Solitéři“ jsou v tomto ohledu znevýhodnění: jednak nezískávají příliš mnoho zdrojů a jednak nejsou příliš chráněni proti momentálnímu nedostatku. Nakolik se tento stav projeví jako fatální, je částečně otázkou pozice v sociální hierarchii.

⁸ Následující diferenciační mechanismy a jejich dílčí aspekty nelze v žádném případě považovat za vyčerpávající. Vybrány byly s ohledem na styčné body empirické relevance, explanačního potenciálu a cíle studie. Předkládanou interpretaci je nutné pojímat coby model, tj. logickou a koherentní konstrukci/abstrakci, která vědomě zjednodušuje pozorované skutečnosti.

Praktiky spojené s utvářením sociální hierarchie jsou nedílnou součástí bezdomovecké každodennosti (srov. Lovell 1997: 359; Ravenhill 2008: 165–166). Mechanismy její re/produkce lze rozdělit na více či méně propojené prvky: inklinace k násilnému jednání, úspěšnosti při získávání zdrojů a související principy darování/půjček. Oproti „solitérům“ jsou jedinci ve skupinkách zpravidla úspěšnější při svých subsistenčních aktivitách. To umožňuje z dlouhodobější perspektivy udržovat vazby mezi skupinkami na základě půjček/splacení a především obdarování/oplacení (srov. Bourgois a Schonberg 2009: 6). Skupinky získávající více zdrojů jich mohou rovněž více distribuovat v podobě půjček a darů. Tímto způsobem se re/produkuje nerovný vztah mezi „patronskou“ a „klientskou“ skupinkou založený na půjčování a darování. Dalším principem utváření sociální hierarchie je inklinace k násilnému jednání (v Diagramu 1 jsou tyto jedinci znázorněni plným černým kolečkem): „My si ubližujeme mezi

Diagram 1: Sociální struktura a organizace bezdomovecké skupiny na Hiltonu

Pozn.: Rozložení není založeno na žádných kvantitativních ukazatelích. Odpovídá tendencím pozorovaným ve zkoumané lokalitě. Přerušovaná čára/šipka demonstruje směr dané akce (popsané v obdélnících). Směr udává konatele akce (tj. „od–k“). Plnou čarou je míněn sociální vztah. Černá kolečka zastupují jedince inklinující k používání násilí. Zpracováno v MAXQDA 11+ (modul MAXMaps).

sebou, no. To je takový normální, víš jak. Ta hierarchie se musí dycky nějak prostě projevit“ (Slávek, 19. 7. 2011). Jedinci na špici sociální hierarchie, kteří jsou zároveň součástí skupinek, jednak „připomínají“ více či méně násilným jednáním nesplacení půjčky či nepřímo odkazují k neoplácení darů a jednak trestají okrádání vlastní skupinky nebo skupinky, s níž jsou spojeni skrze půjčky a dary. Ke zjevným krádežím⁹ mezi bezdomovci dochází zpravidla pouze mezi některými typy aktérů (viz Diagram 1).

Hilton jako domov?

Naše ruiny jsou našim domovem. (Matěj, 22. 7. 2011)

Domov nemam, ale mam domov mezi těma squaterama, který mě přijali mezi sebe. Dá se tomu říct domov. (Zbyněk, 8. 11. 2010)

Kterí bezdomovci na Hiltonu tedy mají domov? Připomeňme si důležité atributy: fyzické dispozice místa, vybavenost (teplo, elektřina, hygienické zařízení), rodinné/silné sociální vazby, bezpečí a stabilita obhajitelného vztahu k místu. Tyto charakteristiky jsou víceméně sdíleny většinou (ne-li všemi) zkoumanými aktéry a patrně se příliš neliší od představ obyvatel České republiky obecně. Na emické úrovni idejí rozdíly nejsou. Nicméně konkrétní vyjádření se různí – lidé, kteří bydlí ve stejné budově, na stejném patře či dokonce ve stejném pokoji, mohou mít různé názory na to, zdali se nacházejí „doma“, anebo „pouze v místě, kde přespávají“.

Poslední vlastnost – obhajitelný vztah k místu – je v případě Hiltonu pro všechny společná. Bezdomovci sice Hilton nevlastní, ani ho nemají pronajatý, avšak někteří v něm žijí i tři roky bez výraznějších problémů. Prakticky jediným pravidelnějším vnějším zásahem (cca jednou za půl roku) jsou ritualizované policejní kontroly, jejichž bezproblémovost je výše zmíněna. Třebaže vztah k místu není právně/oficiálně obhajitelný, je poměrně dlouhou dobu stabilní a minimálně narušován. To je jedna ze základních odlišností od větších měst jako např. Plzeň (Toušek 2013: 46), kde jsou bezdomovci ze „squatu“ velmi často vyhazováni. Ostatní atributy lze (re)interpretovat pomocí naznačené sociální struktury a organizace (viz Tabulka 2).

Pro jedince v kvadrantu „jednotlivec – nízká pozice“, nazvěme je „submisivními solitéry“, Hilton domovem není, protože nemají žádné silnější sociální vazby a vzhledem k tomu, že jsou okrádáni, okrádají ostatní a jsou za krádeže trestáni, nemohou se cítit bezpečně. Krom toho mnohdy obývají dolní znečištěné patro, které neodpovídá představě fyzických dispozic ani vybavenosti. Velmi často Hilton – ať už dobrovolně, či nedobrovolně – opouštějí a mají poté tendenci se vůči ostatním obyvatelům vymezovat, čili víceméně souznít s představou institucionálních/dominantních aktérů. Pro bezdomovce v kvadrantu „jednotlivec – vysoká pozice“, nazvěme je „agresivními solitéry“, platí podobné závěry: slabé nebo žádné sociální vazby a slabý pocit bezpečí (byť díky příklonu k násilí větší než v předchozím případě).

⁹ Krom zjevných krádeží existují domnělé krádeže plynoucí z půjčování a sdílení (bliže viz Hejnal 2013b: 260).

Fyzické dispozice pokojů jsou většinou odpovídající (obvykle bydlí ve druhém patře), vybavenost varuje mezi oběma póly (často kvůli absenci sociálních vazeb, viz dále).

Tabulka 2: Jednotky sociální struktury ve vztahu k atributům domova

Atributy domova	Typy jednotek sociální struktury			
	Submisivní solitéři	Agresivní solitéři	Submisivní skupinky	Dominantní skupinky
Sociální vazby	Slabé/žádne	Slabé/žádne	Silné	Silné
Pocit bezpečí	Slabý/žádný	Slabý	Střední	Silný
Dispozice	Neodpovídající	Odpovídající	Odpovídající	Odpovídající
Vybavenost	Neodpovídající	Ne/odpovídající	Odpovídající	Odpovídající

Pozn.: Vyřazen byl stabilní vztah k místu, jelikož nemá rozlišovací potenciál.

Bezdomovci z pravé části Diagramu 1 i Tabulky 2, tj. aktéři žijící ve skupinkách (nazvěme je „submisivní“ a „dominantní“), mají větší potenciál vnímat Hilton jako domov. Uvnitř obou skupinek vznikají velmi silné kamarádské vazby. Přestože mohou být jejich členové někdy okradeni, jedná se spíše o jednorázové akce, jelikož jsou chráněni přítomností jedinců z vyšších pozic sociální hierarchie, resp. se sklonem k násilnému řešení nastalých situací – „submisivní skupinky“ pochopitelně méně než „dominantní“. Pocit nebezpečí „submisivních skupinek“ a samozřejmě i „agresivních“ a „submisivních solitérů“ je mnohdy vytvářen jedinci s vyšší pozicí uvnitř „dominantních skupinek“, zejména jejich namnoze různým „upozorňováním“ na nesplacené půjčky / neoplatené dary a trestáním krádeží (Hejnal 2011). Větší pocit bezpečí pro „dominantní skupinky“ znamená menší pro ostatní.

Oba typy skupinek mívají odpovídající fyzické dispozice místností. Teplo je řešeno pomocí přímotopů na plynovou bombu, které mohou cirkulovat uvnitř skupinek i mezi nimi jako součást půjčování/darování (a zpětně utvářet sociální hierarchii). Kupříkladu 28. 12. 2012 měl můj klíčový informátor Slávek na pokoji v noci 12,5 °C (venku bylo přes den kolem 0 °C). Stejně tak je zacházeno s autobateriemi, které zajišťují přísun elektřiny. Na druhou stranu bezdomovci z vyšších pozic sociální hierarchie obvykle mají elektrické přístroje s akumulátory, které lze nabít na několika místech ve veřejném prostoru (Hejnal 2013c), v restauracích, na denním centru, u známých atd. Elektřinu na Hiltonu víceméně nepotřebují. Problematická je interpretace hygienického zázemí. Přestože v rámci areálu Hiltonu je přístupná voda, která může sloužit k základní hygieně (umytí rukou či v krajních případech i celého těla), toalety absentují, resp. mohou být/vzniknout prakticky kdekoli vyjma obytných částí. V tomto ohledu Hilton nesplňuje jednu z podmínek aktérské definice domova.

Závěr

Cílem studie bylo vysvětlit, proč někteří jedinci považují určitý typ místa za domov, resp. předložit vůči soudobým českým badatelům (Toušek 2013; Vašát 2012a) alternativní výklad problematiky vnímání „domova“ bezdomovci. Detailněji jsem se zaměřil na jediný objekt, u něhož čtyři jedinci deklarovali, že je pro ně domovem. Pokusil jsem se na základě modelu

sociální struktury a organizace bezdomovců předložit možnou interpretaci tohoto jevu. Nicméně otázku lze i otočit: Proč jedinci dané místo nevnímají jako domov? Namísto pouhého výčtu atributů, které neodpovídají aktérské představě domova, jsem se pokusil načrtnout model sociální organizace, který je do jisté míry (re)produkuje (přinejmenším v případě dimenze pocitu bezpečí).

Aktérské definici domova *může* ve zkoumané lokalitě odpovídat pouze výše popsany objekt „Hilton“. Jedinci, u nichž existuje *potenciál* pro vnímání tohoto místa jako domova, spadají do strukturální pozice *dominantní skupinky*, odkazující k určitým praxím (darování, půjčování, sdílení a trestání za okrádání a neoplácení daru/půjčky), které tento potenciál umožňují. V případě ostatních strukturálních pozic není přinejmenším jeden z důležitých atributů aktérské definice splněn.

Přestože jsem zmíněný model odvodil z dat vztahujících se k jedné specifické budově, lze ho využít i ve vztahu k dalším formám obydlí, které odpovídají fyzickým dispozicím z aktérské definice. Kupříkladu aktéři, kteří bydlí v ubytovně, mají většinu sociálních vazeb „na ulici“, tj. s lidmi nenocujícími v této formě obydlí, a mohou je tedy udržovat pouze mimo její zdi. Jsou-li na ubytovně, jsou zároveň fyzicky mimo solidární síť. Otázkou (dalšího výzkumu) je, zdali by bylo možné a užitečné tento model aplikovat i na kontext jiných skupin.

Literatura

- AGAR, Michael H. *The Professional Stranger: An Informal Introduction to Ethnography*. London: Academic Press, 1980. ISBN 9780120444700.
- BERG, Bruce L. *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*. Boston: Allyn and Bacon, 2001. ISBN 0205318479.
- BERNARD, Russell H. *Research Methods in Anthropology: Qualitative and Quantitative Approaches*. Oxford: AltaMira Press, 2006. ISBN 0759108692.
- BERNARD, Russell H. et al. The Construction of Primary Data in Cultural Anthropology. *Current Anthropology*, 1986, roč. 27, č. 4, s. 382–396. ISSN 0011-3204.
- BLUNT, Alison a Robyn DOWLING. *Home*. London: Routledge, 2006. ISBN 0415332753.
- BOURDIEU, Pierre. Symbolic Power. *Critique of Anthropology*, 1979, roč. 13–14, č. 4, s. 77–85. ISSN 0308-275X.
- BOURDIEU, Pierre. *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press & Basil Blackwell, 1991. ISBN 0674510410.
- BOURDIEU, Pierre. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum, 1998. ISBN 9788071845188.
- BOURGOIS, Philippe a Jeffrey SCHONBERG. *Righteous Dopefiend*. Los Angeles: University of California Press, 2009. ISBN 9780520254985.
- BROWNE, Katherine E. Economics and Morality: Introduction. In BROWNE, Katherine E. a Lynne MILGRAM (eds.). *Economics and Morality: Anthropological Approach*. Lanham: AltaMira Press, 2009, s. 1–40. ISBN 978-0-7591-1226-1.
- BURZOVÁ, Petra. *Slovak Nation, Nationalism and Nationing: Beyond Groupism with Groups*. Plzeň, 2010. Disertační práce. Západočeská univerzita v Plzni (FF/KSA).
- CRESSWELL, Tim. *Place: A Short Introduction*. Malden: Blackwell, 2004. ISBN 1405106727.
- FASSIN, Didier. Introduction: Toward a Critical Moral Anthropology. In FASSIN, Didier (ed.). *A Companion to Moral Anthropology*. Malden: Wiley-Blackwell, 2012, s. 1–17. ISBN 978-0-470-65645-7.

- FIRTH, Raymond. Social Organization and Social Change. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 1954, roč. 84, č. 1/2, s. 1–20. ISSN 0307-3114.
- FIRTH, Raymond. Some Principles of Social Organization. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 1955, roč. 85, č. 1/2, s. 1–18. ISSN 0307-3114.
- GLASSER, Irene a Rae BRIDGMA. *Braving the Street: The Anthropology of Homelessness*. New York: Berghahn Books, 1999. ISBN 157181096X.
- HEJNAL, Ondřej. Etnografie (extrémní) chudoby: Teoretické a empirické implikace výzkumu bezdomovců. *AntropoWebzin*, 2011, roč. 7, č. 3, s. 171–176. ISSN 1801-8807.
- HEJNAL, Ondřej. Antropologův den mezi „klienty represe“: Zúčastněné pozorování bezdomovců ve středně velkém městě. *AntropoWebzin*, 2012, roč. 8, č. 3, s. 141–152. ISSN 1801-8807.
- HEJNAL, Ondřej. Anachorický bezdomovec: Purifikace a transgrese veřejného prostoru. *Český lid*, 2013a, roč. 100, č. 4, s. 449–467. ISSN 0009-0794.
- HEJNAL, Ondřej. Hilton jako „fekální dvůr“: Socioprostorové aspekty bezdomovectví. *Sociologický časopis*, 2013b, roč. 49, č. 2, s. 241–267. ISSN 0038-0288.
- HEJNAL, Ondřej. „Já si je najdu, ty vole. Dyť máme furt stejný místa“: Místa bezdomovců ve veřejném prostoru. *Lidé města*, 2013c, roč. 15, č. 3, s. 419–441. ISSN 1212-811.
- HEJNAL, Ondřej. Bezdomovec jako „klient represe“: Diskursivní reprodukce potřebných a nepotřebných chudých. In LUPTÁK, Ľubomír et al. (eds.). *Neoliberalismus a marginalita: Studie z českého reálnokapitalismu*. Brno: Doplněk, 2013d, s. 137–151. ISBN 1081-425-2013.
- HEJNAL, Ondřej a Ľubomír LUPTÁK. Když výzkum, tak skrytý: Serpentinami formalizované etiky. In PAVLÁSEK, Michal a Jana NOSKOVÁ (eds.). *Když výzkum, tak kvalitativní: Serpentinami bádání v terénu*. Brno: Masarykova univerzita a Etnologický ústav AV ČR, 2013a, s. 133–147. ISBN 978-80-210-6480-5.
- HEJNAL, Ondřej a Ľubomír LUPTÁK. Využitie CAQDAS pri výskume sekuritizácie a desekuritizácie. In UŠIAK, Jaroslav, Jana LASICOVÁ a Dávid KOLLÁR (eds.). *Bezpečnostné fórum 2013. Zborník vedeckých prác*. Banská Bystrica: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2013b, s. 232–239. ISBN 978-80-557-0496-8.
- HOLPUCH, Petr. Bezdomovectví jako přístup k životu. *Biograf*, 2011, č. 54, s. 3–29. ISSN 1211-5770.
- HRADECKÝ, Ilja. *Konflikt, bezdomovci a veřejný prostor. Tematická zpráva 2006* [online]. 2006. Praha: The European Observatory on Homelessness. Dostupné z: http://www.nadeje.cz/vz/kbvp_tz2006.pdf.
- HRADECKÝ, Ilja et al. *Definice a typologie bezdomovství*. Praha: Naděje, 2007. ISBN 978-80-86451-13-8.
- CHARMAZ, Kathy. Constructionism and the Grounded Theory Method. In HOLSTEIN, James A. a Jaber F. GUBRIUM (eds.). *Handbook of Constructionist Research*. New York: The Guilford Press, 2008, s. 397–412. ISBN 159385305X.
- KUCKARTZ, Anne M. a Michael J. SHARP. Responsibility: A Key Category for Understanding the Discourse on the Financial Crisis – Analyzing the KWALON Data Set with MAXQDA 10. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, 2011, roč. 12, č. 1, článek 22. ISSN 1438-5627.
- LOVELL, Anne M. „The City Is My Mother“: Narratives of Schizophrenia and Homelessness. *American Anthropologist*, 1997, roč. 99, č. 2, s. 355–368. ISSN 1548-1433.
- LUPTÁK, Ľubomír. *Bezpečnostný diskurz v SR: Lokalizácia neoliberalného vládnutia v postsocialistickom barbaricu*. Plzeň, 2011. Disertační práce. Západočeská univerzita v Plzni (FF/KSA).
- LUPTÁK, Ľubomír et al. *Neoliberalismus a marginalita: Studie z českého reálnokapitalismu*. Brno: Doplněk, 2013. ISBN 978-80-7239-314-5.

- MERTL, Jiří a Ondřej HEJNAL. Metafory, bezdomovci a média: Metodologický nástin využití analýzy metafor a podpůrného softwaru (MAXQDA a AntConc). *AntropoWebzin*, 2013, roč. 9, č. 3, s. 145–153. ISSN 1801-8807.
- MOORE, Jeanne. Polarity or Integration? Towards a Fuller Understanding of Home and Homelessness. *Journal of Architectural and Planning Research*, 2007, roč. 24, č. 2, s. 143–159. ISSN 0738-0895.
- OKELY, Judith. Thinking through Fieldwork. In BRYMAN, Alan a Bob BURGESS (eds.). *Analyzing Qualitative Data*. London: Routledge, 1994, s. 18–34. ISBN 041506063X.
- RADCLIFFE-BROWN, Alfred R. On the Concept of Function in Social Science. *American Anthropologist*, 1935, roč. 37, č. 3, s. 394–402. ISSN 1548-1433.
- RADCLIFFE-BROWN, Alfred R. On Social Structure. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 1940, roč. 70, č. 1, s. 1–12. ISSN 0307-3114.
- RAVENHILL, Megan. *The Culture of Homelessness*. Hampshire: Ashgate, 2008. ISBN 9780754671909.
- RŮŽIČKA, Michal. Sociální reprodukce bezdomovectví a meze liberálního individualizmu. *Biograf*, 2011, roč. 54, s. 55–62. ISSN 1801-8807.
- SAUNDERS, Peter a Peter WILLIAMS. The Constitution of the Home: Towards a Research Agenda. *Housing Studies*, 1988, roč. 3, č. 2, s. 81–93. ISSN 0267-3037.
- SCHÖNFELDER, Walter. CAQDAS and Qualitative Syllogism Logic – NVivo 8 and MAXQDA 10 Compared. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, 2011, roč. 12, č. 1, článek 21. ISSN 1438-5627.
- SOJA, Edward W. Thirdspace: Expanding the Scope of the Geographical Imagination. In MASSEY, Doreen, John ALLEN a Phil SARRE (eds.). *Human Geography Today*. Cambridge: Polity Press, 1999, s. 260–278. ISBN 0745621899.
- SPRADLEY, James P. *You Owe Yourself a Drunk: An Ethnography of Urban Nomads*. Long Grove: Waveland Press, 1970. ISBN 978-1-57766-085-9.
- SPRADLEY, James P. *Participant Observation*. Wadsworth: Cengage Learning, 1980. ISBN 0030445019.
- STRAUSS, Anselm L. a Juliet M. CORBIN. *Základy kvalitativního výzkumu: Postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Brno: Sdružení Podané ruce, 1999. ISBN 9788085834604.
- TOMAS, Annabel a Helga DITTMAR. The Experience of Homeless Women: An Exploration of Housing Histories and the Meaning of Home. *Housing Studies*, 1995, roč. 10, č. 4, s. 493–515. ISSN 0267-3037.
- TOUŠEK, Ladislav. *Analýza situace bezdomovců v Plzni včetně identifikace jejich počtu. Závěrečná zpráva z výzkumu*, 2009. Plzeň: Nepublikováno.
- TOUŠEK, Ladislav. Vybrané aspekty metodologie aplikované antropologie. In HIRT, Tomáš et al. (eds.). *Vybrané kapitoly z aplikované sociální antropologie*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2012, s. 25–106. ISBN 978-80-261-0122-2.
- TOUŠEK, Ladislav. *Prostor, transgrese a bezdomovectví*. Plzeň, 2013. Disertační práce. Západočeská univerzita v Plzni (FF/KSA).
- VAŠÁT, Petr. Mezi rezistencí a adaptací: Každodenní praxe třídy nejchudších. *Sociologický časopis*, 2012a, roč. 48, č. 3, s. 247–282. ISSN 0038-0288.
- VAŠÁT, Petr. Studium bezdomovectví v USA: Inspirace pro výzkum v ČR. *Český lid*, 2012b, roč. 99, č. 2, s. 129–149. ISSN 0009-0794.
- VAŠÁT, Petr. „Sme na jedný lodi“: Morálka a ekonomika v prostředí třídy nejchudších. *Český lid*, 2013, roč. 100, č. 4, s. 427–448. ISSN 0009-0794.
- VAŠÁT, Petr. „Předevčirem, nebo kdy to bylo?“. Temporalizace třídy nejchudších. *Sociologický časopis*, 2014, roč. 50, č. 1, 57–82. ISSN 0038-0288.
- WATSON, Sophie a Helen AUSTERBERRY. *Housing and Homelessness: A Feminist Perspective*. London: Routledge, 1986. ISBN 978-0710204004.

Autor

Ondřej Hejnal absolvoval magisterské studium sociální a kulturní antropologie na Filozofické fakultě Západočeské univerzity. Momentálně je interním doktorandem etnologie na téže univerzitě. Badatelsky se zaměřuje na etnografii urbánní chudoby (např. bezdomovectví, užívatele drog atd.) a využití počítačů v kvalitativních analýzách (CAQDAS, zejména programem MAXQDA).

Kontakt: ohejnal@gmail.com